

Tjaša Konovšek*

Med idealom in resničnostjo: ženske v času druge svetovne vojne na Slovenskem

IZVLEČEK

V članku se osredotočam na vloge spolov v času druge svetovne vojne na Slovenskem. Razpredem skupek identitet in motivov, revolucionarnih in tradicionalnih. Revolucionarno obdobje je bilo globoko zaznamovano s stoletja starim antropološkim položajem – krščanstvom. Druga svetovna vojna je spremenila razmerja med spoloma in omogočila ženskam vstop v moško sfero. Slednje so ženske storile s pomočjo tradicionalnih mehanizmov, ki so imeli lastna pravila, zakonitosti in razvoj. Moje delo pokaže, da so ženske dajale osvobodilnemu gibanju legitimnost, v zameno pa je to ženskam dalo nov družbeni položaj – položaj, ki je bil vendar mnogo bolj tradicionalen, kot je trdilo socialistično gibanje. Zgodbe bork, aktivistk, družinskih članov in neodločenih opazovalcev nam razkrijejo, kako je okupacija zaznamovala vojna leta in kako je nova socialistična Jugoslavija našla svojo moč.

Ključne besede: ženske, druga svetovna vojna, spol, krščanstvo, Slovenska protifašistična ženska zveza

ABSTRACT

BETWEEN THE IDEAL AND REALITY: WOMEN DURING WORLD WAR II IN SLOVENIA

The following article focuses on gender roles during World War II in the Slovenian lands. It outlines a number of identities and motives, both revolutionary and traditional. The revolutionary period was profoundly influenced by the centuries-old anthropological

* Mlada raziskovalka, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana, tjasa.konovsek@inz.si

situation – Christianity. World War II transformed gender roles and allowed women to enter the male sphere. They achieved this by resorting to traditional mechanisms with their own rules, laws, and history. The study shows that women gave legitimacy to the National Liberation Movement, which, in turn, provided them with a new social status – one that was much more aligned with tradition than the socialist movement claimed. The stories of female fighters, activists, family members, and undecided bystanders reveal how the occupation shaped the wartime years and how the new Socialist Yugoslavia rose to power.

Keywords: women, World War II, gender, Christianity, Slovenian Anti-Fascist Women's Association

Tradicija, spol in vojna

Pričujoči članek posega na polje socialne zgodovine druge svetovne vojne, ki je v primerjavi s politično in vojaško zgodovino tega časa nekoliko manj raziskana problematika.¹ Narodnoosvobodilno gibanje je v svoje vrste sprejelo izredno visoko število kmečkega prebivalstva, ki je bilo bistveno zaznamovano s krščanskim naukom.² Dejstvo, da se je Osvobodilna fronta razglašala tudi za naslednico krščanske tradicije, da se je pri svojem delovanju naslonila na tradicionalno razumevanje spolov ter družine, nam nakaže, da se je v marsikaterem pogledu opirala na tradicijo.³

Uvodoma je mogoče prepoznati tri koncepte, ki so nam lahko v pomoč pri širšem razumevanju tega zgodovinskega dogajanja. Prvi je delitev prostora na javno in zasebno, pri čemer je prvi tradicionalno moški, drugi tradicionalno ženski.⁴ V zasebni sferi se nam kaže naslednja funkcija, vredna naše pozornosti: vloga žensk kot posrednic med novim in starim, med javnim in zasebnim.⁵ Tretja kategorija, ki nam nudi globlje razumevanje razmerij med spoloma, je analiza javnega diskurza o nalogah žensk in

1 Bojan Godeša, »Revizija in odpiranje novih obzorij – priložnost za 'drugačno' zgodovino?«, *Zgodovinski časopis* 63, št. 1–2 (2009): 441. Nekatere pomembne raziskave na tem področju so že bile napisane v devetdesetih letih preteklega stoletja, npr. Bojan Godeša, *Kdor ni z nami, je proti nam. Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1995). Jože Dežman, ur., *Gorenjski partizan. Gorenjski odred 1942–1944* (Kranj: Partizanski knjižni klub, 1992). Doroteja Lešnik in Gregor Tomc, *Rdeče in črno. Slovensko partizanstvo in domobranstvo* (Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1995).

2 »Odvisnost žensk od moških je družbena funkcija, ki jim je dodeljena in pri kateri ne gre le za izključevanje žensk, temveč sega njen namen globoko v temelje družbene strukture, v njen skriti in nevidni del, ki pa ji zagotavlja stabilnost. [...] Ženska odvisnost je temeljno načelo in pomirjujoča možnost, da se nanje lahko zanesemo.« – Luisa Accati, *Pošast in lepotica. Oče in mati v katoliški vzgoji čustev* (Ljubljana: Studia humanitatis, 2001), 7–9.

3 »Slovanska apostola Ciril in Metod sta dala Slovanom prvo knjigo in sta s svojim delom na življenje Slovanov bistveno vplivala tudi na kulturni in politični razvoj Slovencev. Zato nosita del zasluga, da se danes bori ves slovenski narod z ramo ob rami z ostalimi slovanskimi narodi proti nemškemu okupatorju [...]. OF slovenskega naroda, ki je zaradi svoje vloge v sedanjem narodno-osvobodilnem boju postala dedič vseh pozitivnih zgodovinskih zapuščin in vrednot slovenskega naroda, je vsenarodno politično gibanje, ki te kulturne vrednote goji, razvija in ki tudi iz teh kulturnih temeljev naše preteklosti črpa moč za oblikovanje novega, samozaveznega, aktivnega slovenskega človeka.« – SIAS 1800, t. e. 1, p. e. 1, Proslava 5. julija, praznik Cirila in Metoda. Razglas IO OF, 21. 6. 1944.

4 Ibid., 238, 239.

5 Arno Mayer, *The Persistence of the Old Regime* (London, Brooklyn: Verso, 2010), 91–93.

moških v izrednih okoliščinah – vojni. Videli bomo, da je predvsem za ženske v javnosti odzvanjala ideja socialnega darvinizma 19. stoletja, ki se v nekoliko spremenjeni obliki izraža v pozivu ženskam, naj se v kontekstu odpora dokažejo za sposobne in si s tem pridobijo enakopraven družbeni položaj.⁶

Če razumemo prvo in drugo svetovno vojno kot dolgo (evropsko) krizo, se nam pred očmi izriše obdobje, ki je v zgoraj opisano družbeno sliko prineslo nove elemente.⁷ V spoju med starim in novim in pod izjemnim pritiskom vojne se je segment družbene realnosti spremenil: po obstoječih tradicionalnih kanalih so ženske lahko delovale v javni, moški sferi, odločilneje in v večjem številu kot kdaj prej.⁸ Poroznost meje ni bila naključna, temveč je imela svoje zakonitosti in svoj potek. Prav tako je nemogoče reči, da so vse ženske na enak način in v enaki meri prestopale to mejo ali da so se s prestopom žensk v moško sfero, četudi začasnim, strinjale ali ga podpirale. Takšen položaj je zarisal širok prostor, ki je bil manj artikuliran in izrazito heterogen, prostor, ki je za seboj pustil malo sledi in ga je zaradi tega težje zaznati: prostor sivega polja.⁹ Kako in zakaj so se ljudje aktivirali in zakaj obstali ob strani? Katerih nalog so se lotevali, kaj so pomenile in kako so jih videli drugi?

Za razbiranje nians med idejami o ženskah, njihovimi simbolnimi pomeni ter realnim stanjem na terenu in njihovim lastnim doživljanjem na drugi strani analiziram raznolike vire. Prvi sklop teh je arhivsko gradivo Slovenske protifašistične ženske zveze ter njenih odborov, prav tako pa sem v želji po iskanju polnejšega pomena tega gradiva za primerjavo uporabila še gradivo Društva nacionalsocialističnih žena (Nationalsocialistische Frauenschaft) na zasedenih ozemljih Gorenjske in slovenske Koroške. Za analizo idej o ženskah in njihovem delovanju v družbi, ki so bile prisotne v javnem diskurzu, uporabljam časopisne vire – gradivo narodnoosvobodilnega gibanja, legalnega tiska in okupacijskih oblasti. Tretji sklop uporabljenih virov so spominjanja in pričevanja.¹⁰

Po kulturni sekvenci, ki jo argumentira Luisa Accati, je seksualnost na eni strani neposredno povezana z nasiljem in umazano javno oblastjo, medtem ko sta vzdržnost in čistost poroka visokih moralnih vrednot in legitimne oblasti.¹¹ Vprašanje časti, oskrbovalna dejavnost za narodnoosvobodilno gibanje¹² ter vloga ženske kot posrednice

6 Ibid., 306.

7 Ibid., 3–5, 305, 329.

8 Jelena Batinić, *Women and Yugoslav Partisans: A History of World War II Resistance* (New York: Cambridge University Press, 2015), 107.

9 Enzo Traverso, *Fire and Blood: The European civil war 1914–1945* (London, New York: Verso, 2016), 82, 83.

10 »Sogovornika [intervjuvanca in izpraševalca, op. a.] veže ista moralna obveznost ohranjati živo kolektivno sporočilo antifašističnega boja. Pričevalci filtrirajo svoje pripovedi in se izogibajo tistim dogodkom, ki bi lahko kompromitirali pozitivno podobo slovenskega antifašizma. Ni zaželeno, da opisujejo morebitne poraze, ampak da pozitivno ovrednotijo dogajanje, ki so se ga udeležili.« – Marta Verginella, »Poraženi zmagovalci,« v: *Ljudje v vojni. Druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem*, ur. Marta Verginella et al. (Koper: Zgodovinski društvo za južno Primorsko, 1995), 15. Alessandro Volk, »Raznolikost vojnih izkušenj,« v: *Ljudje v vojni*, 55, 133–38.

11 Luisa Accati, »Svetničin mož: očetovska vloga, materinska vloga in italijanska politika,« *Časopis za kritiko znanosti* 21, št. 158/159 (1993): 133–46.

12 Lep primer oskrbovanja vojske: SI_PANG/1006, š. 48, a. e. 2, ovoj 2, 4, 5, Zapisniki sej SPŽŽ in sezname nabranega materiala. Predvsem so za preskrbo bili zadolženi posamezni terenski in vaški odbori SPŽŽ. Njihove članice so pripravljale tudi popotnice za aretirance in internirance. – Ibid., ovoj 3. Ibid., a. e. 3 in 4.

med javnim in zasebnim, med oblastjo in družino, med starim in novim¹³ – so tri ključne točke, ki so tudi v letih druge svetovne vojne ženske vezale na njihov položaj, ki so ga imele pred vojno in ki je vztrajal v dobi obeh svetovnih vojn (ali evropske civilne vojne)¹⁴ ter so ga vezali mehanizmi 19. stoletja (četudi je narodnoosvobodilni tisk že v letih med vojno postavljaj radikalno ločnico družbenega položaja žensk v leto 1941, ko je nastalo osvobodilno gibanje): ženska je utelešala podedovan nacionalni imaginarij 19. stoletja, njeno telo je predstavljalo domovino, ki jo je treba obraniti. Ona je bila tista, ki je rodila junake, ki jo bodo odrešili.¹⁵ Vojna je ženskemu telesu dodala še simbolni pomen izdaje, bratenja s sovražnikom ter onečaščenja naroda.¹⁶ Tako kot so okupatorji zavzeli zemljo, tako so zavzeli ženske, čisto narodno bit.¹⁷ Reprezentacija žensk in njihovega telesa je tako kot ostala gibanja tega časa večinoma reproducirala podobo ženske kot matere.¹⁸ Osnovni referenčni okvir obstoja ženske je ostala družina, ki je vedno znova poustvarjala tradicionalne vrednote in vloge obeh spolov.¹⁹

Obdobje, ko se je ženska najbolj približala robu referenčnega okvira materinstva in družine, je bil čas med 1941 in začetkom leta 1944, ko so v narodnoosvobodilnem gibanju v velikem številu delovale borke in aktivistke.²⁰ V tem času se je povečalo njihovo delovanje v obveščevalni službi varnostnoobveščevalne službe (VOS), njihovo število v tem času je ocenjeno na 13 odstotkov celotnega kadra obveščevalne službe.²¹ Vprašanje družine je tudi v njihovi novi vlogi ostalo neločljivo povezano z njimi: borke, ki so bile v primerjavi z moškimi ves čas vojne v odločni manjšini, so svoje otroke puščale pri tistih (ženskah), ki so partizansko gibanje preko oskrbovalne dejavnosti podpirale od doma, pri sorodnikih, znancih, prijateljih.²² Ana Zihlerl je bila

13 Marta Verginella, »Narodna čast ali kako sta se spojila narod in čast,« *Acta Histriae* 8, št. 2 (2000): 421–30.

Oskrbovalna funkcija kot ključ do uspeha NOB: Batinič, *Women and Revolution*, 78–122, 107. Ženska kot posrednica: Accati, *Pošast in lepotica*, 41, 42.

14 Traverso, *Fire and Blood*, 23–30.

15 SI_PANG/1006, t. e. 57, a. e. 1, ovoj 1. Zakaj se KP bori za enakopravnost žensk? »Primorska mati je rodila narodu junake, kot so Tone Tomšič, Janko Premrl in Pino Tomažič.« Poročilo pokrajinske konference aktivist, 25. 2. 1945, odlomek govora Franca Kimovca.

16 Traverso, *Fire and Blood*, 213–15. Črno-beli (poenostavljen in s tem izkrivljen) pogled na položaj žensk pred in med drugo svetovno vojno: »Slovensko ženstvo, ki je bilo doslej zaprto, izločeno od vsakega vpliva na javno življenje, se je začelo na osvobojenem ozemlju udejstvovati z veliko vneto in skrbjo. Kakor mora slovenska žena nositi bremena in težave svojega naroda, tako je edino pravično, da tudi ona sodeluje in vpliva na ustvarjanje novega slovenskega življenja, ki bo plod današnje osvobodilne borbe.« – »Slovensko ljudstvo prevzema oblast,« *Slovenski poročevalec*, 16. 6. 1942, 4.

17 »Vse, ki se kakorkoli in kadarkoli pajdašite s temi pritepenimi krvniki, ste zakrivile, da ti podli psi še z večjim pogumom zasmehujejo in brezvestno onečašajo tudi tiste, ki so poštene in zavedne, in se pri tem še bahajo, da jim ni treba v javno hišo, ker je toliko zdravih in poceni deklet na razpolago!« – *Naša žena*, 2. 1. 1943, 1, 2.

18 Traverso, *Fire and Blood*, 215, 216.

19 Ibid., 218.

20 Lydia Sklevicky, *Konji, žene, ratovi* (Zagreb: Ženska infoteka, 1996), 47. Slednje ne velja za ženske protipartizanskega tabora. Gl. Vida Deželak Barič, »Politicizacija ženske na Slovenskem v času druge svetovne vojne,« v: *Ženske skozi zgodovino. Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ur. Aleksander Žižek (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004), 317, 318.

21 Ljuba Dornik Šubelj, »Vloga žensk v obveščevalnih in varnostnih službah na Slovenskem pred, med in po drugi svetovni vojni,« v: *Ženske skozi zgodovino*, 163.

22 »Ker smo vse, kar nas je v odboru, starejše žene in matere ter leži vsa skrb za družino na naših ramenih, je nemogoče, da bi se odstranile kar tako nenadoma od doma in to za več dni, ne da bi bile vsaj nekoliko dni prej obveščene.« – SI_PANG/1006, t. e. 48, a. e. 2, ovoj 7, Zapisnik seje Južnega mestnega odbora SPŽŽ Gorica, 10. 12. 1944.

ena izmed tistih, ki je med vojno v okviru Slovenske narodne pomoči skrbela za otroke, katerih starši so delovali v odporišnem gibanju, in sirote.²³

V zadnjih dveh letih vojne, ko so v enote v velikem številu vstopali moški, je množična mobilizacija zajela tudi ženske, ampak v drugačnem smislu: niso se vključevale v borbene enote, temveč so bile poklicane k posredovanju pri svojih moških članih družine, naj vstopijo v partizane, same pa naj bi prevzele skrb za dom, družino, hrano in opremo.²⁴ Ključna razlika med jugoslovanskim partizanskim in ostalimi evropskimi odporišnimi gibanji je bila kombinacija retorike o emancipaciji žensk in močne aktivacije tradicionalnih vrednot.²⁵ Aktivizacija žensk je bila uspešna, ker se je partija edina javno zavzela za enakopravnost med spoloma, ker je bila edina, ki je mobilizirala ženske neposredno v vojno in jih hkrati organizirala kot množičen podporni sistem. Vodilni člani osvobodilnega gibanja so ženske javno prosili za pomoč in s tem dali veljavo njihovemu vsakdanjemu, tradicionalnemu delu.²⁶ To je eden izmed pokazateljev (v fazi vojne) inkluzivne, pluralne narave osvobodilnega gibanja, zlasti na Slovenskem. Odporiško gibanje je bilo sestavljeno iz množice akterjev, katerih skupni imenovalec je bil oborožen odpor proti okupatorju, četudi njeni člani ali skupine znotraj Osvobodilne fronte niso bili idejnopolično enotni.²⁷

Čast

Koncept časti je tradicionalno vezan na moški spol. Če in kadar čast poseduje ženska, je ta kvečjemu odraz časti družine ali njene čistosti, deviškosti. Kadar je čast ženske ogrožena, je moški tisti, ki jo obrani. Vse te karakteristike časti izvirajo iz dejstva, da je ženska običajno vezana na zasebno sfero, na dom, zaradi česar nima priloženosti, da bi izkazala svoje vrline, ki so pogoj za čast – npr. pogum v bitki.²⁸ Narod in čast, spojena v dolgem 19. stoletju, sta v okoliščinah druge svetovne vojne igrala pomembno vlogo. Kadar sta napadena domovina, narod, je napad neposredno povezan tudi z napadom na žensko čast.²⁹ Potreba po nacionalni čistosti, ki je še posebno

23 Leta 1943 je bilo pod njeno oskrbo pri ilegalnih rejnikih v Ljubljani okoli 100 otrok do 15. leta starosti. – *Slovenski poročevalec*, 4. 6. 1947, 3. Gl. tudi Milena Štajner et al., *Ilegalčki: vojna Ljubljana 1941–1945: iz zapuščine Ade Krivic* (Ljubljana: Društvo ZAK, 2004).

24 Aktivizirajmo žene!, članek Borisa Kidriča o nujnosti aktivizacije žena ob radikalni mobilizaciji moških, objavljen v *Slovenskem poročevalcu* 9. 12. 1944, v: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: Zbornik dokumentov, člankov in spominov*, 2 (Ljubljana: Borec, 1970), 1223, 1224.

25 Batinić, *Women and Revolution*, 27.

26 »Pojdite svojim tovarišem, našim partizanom, z vsemi močmi na pomoč. Ženske ste sposobne za drugo kot moški. Če se ne boste borile, boste sodelovale v osvobodilni borbi z zbiranjem oblačil, s pripravljanjem suhega sadja za zimo. Poučevale boste žene in dekleta, ki niso imele prilike slišati o resnici, da bo vsaka slovenska žena in dekle vedela, kaj ima storiti in kaj je njena dolžnost. Tako boste izpolnile isto dolžnost kot moški.« – Zapisnik partijskega posvetovanja v Kočevskem rogu, 5.–7. julij 1942, replika Ivana Nemca. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: Zbornik dokumentov, člankov in spominov*, 1 (Ljubljana: Borec, 1970), 258.

27 Godeša, *Kdor ni z nami*, 121–26.

28 Frank Henderson Stewart, *Honor* (Chicago, London: University of Chicago Press, 1994), 107. Gl. tudi Accati, *Pošast in lepota*, 23.

29 »Nič ni sveto nečloveškim nasilnikom. Ne materinstvo, ne deviška nedolžnost. [...] Vse, kar čuti slovensko, so zapisali strahotnemu poginu.« – *Naša žena*, 10. 12. 1942, 1.

močna tam, »kjer so se druga ob drugi znašle okončine sosednjih narodnih teles in kjer so bili pripadniki manjšinske in socialno šibkejše narodne skupnosti izpostavljeni asimilacijskemu toku večinske skupnosti«,³⁰ se je realizirala med okupacijo.

Slovensko prebivalstvo je pod pritiski germanizacije in italijanizacije zagotovo predstavljalo zavzeti, poraženi del prebivalstva, ki se je bil prisiljen (tako ali drugače) orientirati v novih razmerah. Prebivalci so se bodisi pridružili odporniškemu gibanju bodisi ne ali pa so zaradi takšnih ali drugačnih razlogov obstali v sivem polju kot priče, ostali so neopredeljeni.³¹ Za zgodovinsko dogajanje je bil delež prebivalstva, ki se je aktiviral, ključen. V tekmi za moralno prevlado, za legitimnost, za čim širšo podporo med širokimi plastmi prebivalstva je ideja časti predstavljala eno izmed polj boja med odporniškim gibanjem in okupatorjevo oblastjo. Koncept narodne časti je svojo moč črpal iz zaslombe na star, »ukoreninjen identifikacijski register časti, ki je med drugim določal tudi govorico časti«,³² s čimer je postal »sredstvo pritiska na individualno zavest«. ³³ V času pred prvo svetovno vojno so bile na meji slovenskih dežel z Italijo najbolj na udaru narodnih branilcev ženske, ki so prihajale v intimni stik z življenjem 'nasprotnika' (krušarice, mlekarice in služkinje), in temu je bilo tako, ker »v dogajanje za tujimi stenami [...] niso imeli vpogleda niti njihovi možje niti skupnost, ki so ji pripadale«. ³⁴ V zelo podobnih razmerah so se znašle ženske v času med drugo svetovno vojno. Ko so zapustile svoje domove, se vključile v partizanske enote ali kako drugače delovale na terenu, so bile s tem iztrgane nadzoru svoje skupnosti. Tudi njihovi možje, ki so bili odsotni in katerih položaje so pravzaprav zavzemale, niso več mogli izvajati nadzora nad njimi. Ženske, ki so ostajale na svojih domovih, so bile podvržene podobni problematiki, le da so zaradi odsotnosti svojih mož (ali drugih moških članov družine) za štirimi stenami sprejemale včasih partizane, drugič nemške ali italijanske vojake. V teh položajih so spet uhajale mehanizmu nadzora mož ali skupnosti.

Če je narodnoosvobodilno gibanje želelo ohraniti svoj ugled, svojo čistost in utrjevati svojo legitimnost, je moralo nujno ohraniti čast in čistost svojih članic.³⁵ Posredniški položaj žensk je izhajal iz kulturnih, verskih kanonov, ki so nastajali od tridentinskega koncila in se na Slovenskem utrdili v 19. stoletju.³⁶ Podobno, kot je bila ženska v družbenem življenju v 19. stoletju posrednica med cerkveno in posvetno oblastjo (ali med sinovi in očeti), je v okviru narodnoosvobodilnega gibanja postala

30 Verginella, »Narodna čast«, 421–30.

31 Traverso, *Fire and Blood*, 82, 83.

32 Verginella, »Narodna čast«, 422.

33 Ibid.

34 Ibid., 427.

35 Verska retorika ni bila redkost, saj je pomenila govoriti v jeziku, ki ga je večinsko kmečko prebivalstvo lahko razumelo, preden sta SPŽZ ali AFŽ izobrazila žensko prebivalstvo: »Posebno toplo pozivamo vse krščanske žene in dekleta, da se z vso ljubeznijo in požrtvovalnostjo posvetijo osvobodilnemu boju. Svetopisemska Judita naj vselej bo poslej vzor verni Slovenki!« – Slovenski poročevalec, september 1943 (posebna izdaja), 3.

36 »[Mit o Ojdipu] je sredstvo, ki nam pomaga razumeti dinamiko odnosa med tremi osebami, očetom, materjo in sinom, pri čemer se kombinacija spreminja odvisno od interpretata, konteksta, zgodovinskega trenutka ali vidika (vidika očeta, matere ali sina), s katerega jo opazujemo. To nikakor ni tog model, ki bi bil ponazorjen enkrat za vselej in bi ga lahko našli vedno in povsod v enaki obliki.« – Accati, *Pošast in lepota*, 12.

posrednica med vodstvom gibanja (avtoriteto, partijo) in njegovimi člani (podrejenimi člani gibanja, partizani).³⁷

Iz virov je mogoče razbrati glavne funkcije, pri katerih se je vloga žensk posrednic konkretno manifestirala. Takšen primer sta amnestijski kampanji, ki ju je izvedla partizanska stran (prvi Titov poziv 30. avgusta 1944, drugi poziv Avnoja na Titov predlog novembra 1944).³⁸ Članice osvobodilnega gibanja so dobile nalogo vplivati na matere in žene domobrancev, naj posredujejo pri svojih možeh in sinovih, da se ti vdajo ali prestopijo k partizanom (prvi poziv je izdal Glavni odbor SPŽŽ julija 1944 v obliki letaka, manjši lokalni pozivi pa so nastajali že prej³⁹). Slednje naj bi storile tako, da bi »s *toplo prepričevalno besedo*«⁴⁰ dosegle pri materah in ženah domobrancev, naj se ti čim prej predajo. Čim bolje naj bi jim predstavile nevarnosti, ki jih čakajo, če tega ne storijo, jim konkretno predstavile domobranske zločine ter jim s primeri vlivale zaupanje v poštenost in legitimnost partizanskega gibanja: »Vplivati moramo tako *prepričevalno na te ženske, da bodo pozvale svoje može, brate in sinove, da naj Nemce zapustijo in odidejo iz švabobranskih postojank*.«⁴¹ Hkrati z nagovarjanjem svojih članic in dajanjem navodil, kako naj pristopijo do domobranskih žena, je SPŽŽ slednje nagovorila tudi neposredno – z retoriko naroda, časti in družine.⁴²

Vzorčne primere posredovanja je SPŽŽ objavila v partizanskem tisku: partizanska žena, ki s pomočjo pogovora najde stik z belogardistovo ženo in jo prepriča o pravilnosti partizanskega gibanja, je postala osnovni model nenasilnega, 'naravnega ženskega'

37 Sklevicky, *Konji, žene, ratovi*, 43. Gl. tudi Peter Gay, *Freud for Historians* (Oxford, New York: Oxford University Press, 1986).

38 *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*: 1, ur. Jasna Fischer et al. (Ljubljana: Mladinska knjiga; Inštitut za novejšo zgodovino, 2005).

39 »Matere, žene in otroci domobrancev!«, v: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju*, 2, 544, 545. »Okrožni odbor SPŽŽ Škofja loka, 23. 3. 1944, o sodelovanju pri mobilizaciji v NOV in preprečevanju dezerterstva«, v: *Slovenke v narodnoosvobodilni vojni*, 2, 887.

40 SI_PANG/1006, t. e. 57, a. e. 1, ovoj 11, Okrožni odpor SPŽŽ na Severno primorsko, okrožnica o odloku o pomilostitvi, brez datuma.

41 SI AS 1664, t. e. 1, p. e. 2, ovoj 1, Glavni odbor Slovenske protifašistične ženske zveze, brez datuma.

42 »Matere, žene in otroci domobrancev [...] – Ali se odpovedujete svojim sinovom, možem in očetom? Ali boste pustili, da bodo vaše hiše z vsemi posledicami zavedno zaznamovane s sramoto narodnih izdajalcev? Še je čas, da spremenite usodo svojih svojcev. Saj vemo, da v vaših srcih bije pošteno narodno srce. [...] Pomagajte jim! [...] Slovenci bomo postali ena sama velika družina, ki bo v slogi in v miru ter v medsebojni ljubezni gradila lepšo bodočnost svojim sinovom in vnukom.« – SI AS 1664, t. e. 1, p. e. 2, ovoj 1, Glavni odbor Slovenske protifašistične ženske zveze, brez datuma. Ali: »Matere, žene, hčere in sestre domobrancev! Vaši sinovi, možje, bratje in očetje so v vrstah domobrancev, torej tiste vojske, ki je prisegla Hitlerju. Nekateri so mislili, da bodo s tem rešili svoj narod, Jugoslavijo, svojo vero, svoj dom in družino. Nekateri so bili neodločni, čakali so toliko časa doma, da so jih Nemci prisilno mobilizirali. Vsi pa so sedaj Hitlerjevi hlapci in mu služijo v svojem peklenskem načrtu iztrebiti naš narod, uničiti vse Slovane. Hitler je njihov gospodar. [...] Vaši možje in sinovi radi ali neradi izvršujejo njegov ukaz. [...] Matere in žene domobrancev, ali imate kamen v prsih? Ali morate še živeti v mislih na to, da vaši svojci služijo Hitlerju? [...] Ali ne veste, da ste soodgovorne tudi ve, ker ne pokličete svojih mož domov? [...] Zakaj vaši svojci še vztrajajo pri Hitlerju in pri svojih izdajalskih voditeljih? Zakaj mu pomagajo in izvršujejo po njegovem ukazu tako strašna zločinstva nad svojimi brati? Matere in žene domobrancev! Pomagajte jim in jim pokažite v tem poslednjem trenutku pred zmago zaveznikov edino pot, po kateri lahko rešijo sebi življenje, svojim družinam pa čast in imetje. Posnemajte zgled onih pogumnih žena, ki so poklicale svoje može in sinove iz domobranskih postojank. Zapustijo naj Hitlerja in izdajalskega Rupnika, vstopijo naj v Narodno Osvobodilno Vojsko in s tem popravijo zmotu. Pospešimo konec strašne vojne! Vse sile za zmago nad Hitlerjem, največjim sovražnikom vere, srečnega doma in družine!« – SI AS 1738, t. e. 1, p. e. 1, ovoj 1, brez datuma.

urgiranja.⁴³ Solidarnost in čut za skrb naj bi kot univerzalni ženski lastnosti povezali popolnoma nasprotna pola. Most med njima naj bi bila materinstvo.⁴⁴ Seveda te solidarnosti ni mogoče enačiti s tisto, ki je ženske aktivirala pri demonstracijah za izboljšanje razmer političnih nasprotnikov. Iskanje stika z domobranci in čim večja realizacija ponujene amnestije sta bila politična cilja, zadana z vrha partizanskega gibanja. Izbira žensk kot posrednic med sprtima stranema je bila na videz spontana, naravna, v skladu z naravo obeh udeleženih spolov.⁴⁵

Čeprav je javna in neposredna apelacija na ženske ena od ključnih novosti, ki je prinesla uspeh narodnoosvobodilnemu gibanju, je ideja, da bodo ženske – matere tiste, ki bodo poskrbele za narod, konservativna. Vojaki domobranskih enot niso niti prve niti druge kampanje sprejeli dobro. Odziv na obe je bil razmeroma slab.⁴⁶ V tem primeru je OF upala in spodbujala ženske, da so se na volitvah odločile ne le namesto svojih mož, ampak drugače, kot bi se odločili oni, nasprotno od njih. Pozivala jih je, naj »tiste, ki imajo može v domobrancih, tiste, ki imajo može med skrivači, dokažejo, da mislite drugače kot vaši možje. [...] S svojim zgledom odpirajte zaslepljene oči svojih mož domobrancev in skrivačev. Pokažite s tem, da se ne strinjate in da obsojate grozodejstva, požige in umore nedolžnih ljudi, za katere so odgovorni tudi vaši možje domobranci in skrivači,«⁴⁷ glede volitev pa, da naj se jih množično udeležijo in s tem izkažejo podporo OF. Agitacija za volitve je intenzivno potekala v zadnjem letu vojne, kar je zagotovo prispevalo k izjemno visokemu številu glasov, ki jih je OF prejela na volitvah po koncu vojne.⁴⁸

Solidarnost

Težko je ugotoviti, kakšen je bil iskren odnos med posameznicami v narodnoosvobodilnem gibanju, trdimo pa lahko, da so si ženske med sabo izkazovale visoko stopnjo solidarnosti (kot bomo videli v nadaljevanju), katere obstoj ni bil vnaprej samoumeven. Posameznice, sploh tiste iz konservativnejših, podeželskih okolij, so imele pogosto predsodke do emancipiranih žensk in so zaradi njihove domnevne seksualnosti ali nečistosti gojile do njih predsodke in nezaupanje.⁴⁹ Volilna pravica, eden izmed najvidnejših znakov emancipacije, ki je bila uveljavljena med vojno, ni bila le formalna pridobitev. Napovedovala je dejansko okrnitev moškega monopola nad javnim in političnim prostorom, zaradi česar »lahko odkrijemo tihe dvome, protislovno

43 Naša žena, marec 1945, št. 1, 19, 20.

44 SI_PANG/1006, t. e. 57, a. e. 1, ovoj 11, Okrožni odpor SPŽZ na Severno primorsko, okrožnica o odloku o pomilostitvi.

45 »Pomislmo na žene in matere domobrancev,« Slovenski poročevalec, 14. 6. 1944, 14.

46 Slovenska novejša zgodovina, 764, 765.

47 »Letak Glavnega odbora SPŽZ iz marca 1944 o volitvah,« v: Slovenke v narodnoosvobodilnem boju, 2, 295, 296.

48 »Navodila okrožnega odbora SPŽZ Novo mesto o politični aktivizaciji žena ob volitvah in o delu s sovražno usmerjenimi ženami, 13. junij 1944,« v: Slovenke v narodnoosvobodilnem boju, 2, 561, 562. Glede volitev gl. Tone Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945 (Ljubljana: Borec: Partizanska knjiga, 1987).

49 Sklevicky, Konji, žene, ratovi, 39, 40. Za razliko med delovanjem žensk v urbanih okoljih, npr. v Ljubljani, in na podeželju, gl. tudi: Dornik Šubelj, »Vloga žensk v obveščevalnih in varnostnih službah«.

držo ne samo moških, temveč tudi žensk samih. Zato je ženska volilna pravica povzročala nemalo bojazni celo med najbolj revolucionarno razpoloženimi plastmi prebivalstva ter med ženskami samimi,«⁵⁰ o čemer so poročali tudi s terena.⁵¹ Kljub vsem preizkušnjam vojne in boja – ali pa ravno zaradi njih – se je med ženskami v odporiškem gibanju razvila iskrena solidarnost.⁵² Naj je k temu prispeval vztrajni kontrast med ženskim in moškim, potreba po dokazovanju enakosti v boju, ki so jo občutile vse nove članice gibanja, nujna potreba po konspiraciji ali predvojna feministična ideja emancipacije in solidarnosti – ženske so druga v drugi večinoma videle zaveznice. Izraz *sestra* je prerasel v splošni izraz nadnacionalne sloge in solidarnosti med ženskami.⁵³

Solidarnost je pomenila tudi praktično materialno podporo, ki je bila nujna, če so borke želele delovati v enotah.⁵⁴ Obleke in sanitetni material so partizanske enote dobivale od oskrbovalnih struktur OF, medtem ko so se ženske za pridobivanje vložkov zanašale praviloma le na druge ženske.⁵⁵ Kako se bodo na terenu spopadle z menstruacijo, je bilo prepuščeno njihovi lastni iznajdljivosti, lastni iniciativi – in konec koncev solidarnosti. Doktorica Franja Bojc Bidovec, po kateri je ime dobila znamenita bolnišnica Franja, je v svojih pismih zapisala, da je svoji znanki Zdenki Mole v partizane »poslala nekaj kilogramov bonbonov, toplega perila, keksov in nekaj zavitkov najboljših vložkov za mučne dni mesečnega perila. Zadnjih so bile vesele tudi vse njene tovarišice.«⁵⁶ Poleg osebnih poznanstev so se ženske v enotah zanašale tudi na »terenke; [ko] so videle, v kakšnih razmerah smo živele žene – borke, posebno glede higienskih potrebščin in osebnega perila, so nam te prepotrebne reči, če so le mogle, one preskrbele.«⁵⁷ Pomoč, ki so jo ženske iz zaledja pošiljale ženskam v enotah, je zanje imela več kot le praktičen pomen. Vez solidarnosti je dvigovala moralo med borkami in med prebivalstvom ter slednjega še tesneje povezala z delovanjem narodnoosvobodilnega boja.

»Pošiljka, ki ste nam jo poslale, je bila polna za nas res prepotrebni stvari. Ali moralna podpora, ki ste nam jo s tem dale, je še večjega pomena. Videle smo, da ne pozabljate na nas,

50 Marta Verginella, »Naše žene volijo,« v: Naše žene volijo, ur. Milica Antić Gaber (Ljubljana: Urad za žensko politiko, 1999), 73. Sklevicky, *Konji, žene, ratovi*, 39, 40.

51 »Volitve potekajo pri nas povsod dobro, žene gredo rade volit, z zanimanjem sledijo poteku volitev, tu pa je zopet napaka in sicer ta, da naše žene nimajo zaupanja same vase, namreč opaža se, da tovarišice volijo pretežno moške. Rekoč, oni znajo bolje voditi in komandirati. Tu je zopet naša krivda, kaj ne? Pa boste rekli, premalo ste jih pripravili na vse to. No, saj rade poslušamo kritiko, še rajši pa nasvete – samo, da bi bilo čim več uspehov!« – SI AS 1739, t. e. 2, p. e. 2, Okrožni odbor SPŽZ za Vipavsko, poročilo Pokrajinskemu odboru SPŽZ za Primorsko, 7. 7. 1944.

52 »Prvi vtisi s Štjaka [kjer se je vršilo zborovanje, op. a.] so bili tako mogočni, da bi bilo vsako še tako navdušeno opisovanje brezbarvno. Še danes se mi zdi skorajda neverjetno, s kakšno ljubeznijo smo se pozdravljale delegatke s severa in juga, z vzhoda in zahoda. Bilo je, kot da smo se sestale sestre, ki nas je kruta usoda za dolga leta ločila.« – SI AS 1739, t. e. 3, p. e. 4, zapis Marije Kapov – Orane, brez datuma.

53 Dušanka Kovačević, *Women of Yugoslavia in the National Liberation War* (Belgrade: Conference for Social Activities of Yugoslav Women, 1977), 36.

54 »Ker ste tudi v vašem okrožju pobirale blago za partizanke,« je s terena pisala neznana partizanka, »prosim, če bi poslala nekaj na moj naslov, ker imamo tudi tukaj nekaj potrebnih tovarišic – partizank. Rabile bi par spodnjih hlačk, par majčk spodnjih brez rokavov, robčke za nos, mesečne cunje.« – SI_PANG/1006, t. e. 48, a. e. 1, ovoj 3, Okrožni odbor SPŽZ, dopisi.

55 »Rezka, prosila bi te tudi za kak paket vložkov, katere bi tudi morala poslati naprej. Tudi kaka brisača bi prav prišla. Jaz nimam trenutno ničesar, da bi lahko dala od svojega,« je pisala ena izmed članic Pokrajinskega odbora SPŽZ za Gorenjsko in Koroško tovarišici Rezki, sekretarki Okrožnega odbora SPŽZ Škofja Loka. – SI AS 1738, t. e. 1, p. e. 2, ovoj 1.

56 Franja Bojc Bidovec, *Ni neskončnih poti: pisma sinu* (Ljubljana: Borec, 1984), 71.

57 Izjava Andreane Družina – Olge, v: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju*, 1, 604.

da ste navezane na nas, kakor me in naši tovariši na naš narod. Ta vaš dar je za nas duševna in materialna podpora,« je decembra 1944 pisala Danica Bogičević, sicer politkomisarka štabne čete, kot glavnega sovražnika poleg okupatorja pa navajala zimo, vetrove in mraz.⁵⁸ Z leti »pa so se glede tega spremenili tudi odnosi borcev. Nič več se niso posmehovali, pač pa, če se je le dalo, so nam bili v pomoč. Celo to se je zgodilo, da je komandir čete prišel k bolničarki in jo vprašal, koliko je tovarišic, ki so trenutno 'bolne'. Rekel je: 'Da ne bo posledic, te ne gredo v boj, ne gredo v patroljo, jih bomo prenesli prek reke, ki jo bo ta dan treba prebresti!' To se prej ni nikoli zgodilo,«⁵⁹ kar mogoče bolj kot kar koli drugega dokazuje, da je druga svetovna vojna na Slovensko prinesla tudi nekaj globljih, strukturnih družbenih sprememb.

Legitimnost

Požrtvovalnost, ponižnost, sočutje do šibkejših (otrok, starejših in bolnikov) so ženske povezovala s svojim tradicionalnim položajem v družbi.⁶⁰ Članice SPŽZ so bile pozitivno ocenjene, če so njihove karakteristike vsebovale značilnosti, kot so poštenost, pridnost, skromnost, če so bile njihove družinske razmere urejene in so s starši živele v slogi.⁶¹

Potrpežljivost in vztrajnost, skromnost in skrbnost; to so bile lastnosti, ki so pod partizansko obleko žensko še vedno delale za – mater. Socializem je, zlasti intenzivno še v letih po drugi svetovni vojni, ko je vloga materinstva prestopila meje zasebnega in postala del javnega, materino vez z lastnim otrokom prenesel na vez z vsemi partizani in »žensko simbolno vpel v skrb za vse otroke novega družbenega reda.«⁶²

Legitimnost političnega režima se simbolno vzpostavlja po ženskah ali ideji o njih.⁶³ Legitimacija partizanskega gibanja, ki je tekla že v letih vojne, je svojo upravičenost in moč argumentirala s tem, da so v gibanje v veliki meri bile vključene ženske. Argument legitimnosti se je v največji meri naslanjal na ženske v zaledju, predstavljene kot matere, in ne na borke. »Naše matere so ponosne na svojo srčno kri, ki poji tla naše domovine«, je pisal Partizanski dnevnik v zadnjem letu vojne ter nadaljeval, da »iz teh tal raste prava, ljudska oblast Titove Jugoslavije. Čuvar teh pridobitev, garant srečnejše prihodnosti – naša vojska postaja bolj in bolj skrb vseh žena, vsega naroda.«⁶⁴ Svetlo pri-

58 Pokrajinskemu odboru SPŽZ za Gorenjsko, v: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju*, 2, 891, 892.

59 Izjava Andreane Družina – Olge, v: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju*, 1, 604.

60 Sklevicky, *Konji, žene, ratovi*, 44. Enake cenjene ženske lastnosti se ponavljajo tudi v diskurzu domobranskega časopisa: »Kakšna ironija, da leži v skupnem grobu z nosilci domobranske ideje tudi ženska, ki je služila rdeči misli. Pa je padla v nemilost, ker je govorila z belimi in je mogoče skušala celo pomagati in rešiti življenje, ko si je verjetno njenemu še nepokvarjenemu ženskem srcu zasmilila usoda teh mučnikov.« – *Slovensko domobranstvo*, 12. 10. 1944.

61 SI AS 1738, f. 671/ VIII, ovoj 8.

62 Ksenija Vidmar Horvat, *Zamišljena mati: spol in nacionalizem v kulturi 20. stoletja* (Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2013), 43–45.

63 Accati, *Pošast in lepota*, 230.

64 SI_PANG/1006, t. e. 19, p. e. 4, ovoj 5, Partizanski dnevnik, Glasilo Osvobodilne fronte za Primorsko in Gorenjsko, 2. 2. 1945.

hodnost bo torej prinesla partizanska vojska, za katero konkretno in simbolično stojijo vse ženske in po njih celo narodno telo.

Med vojno so se politika, boj proti okupatorju in narod spojili v liku matere.⁶⁵ Matere so se v okviru ideje množičnega ljudskega odpora aktivirale predvsem z organiziranjem in sodelovanjem na zborovanjih, ki jih je SPZŽ sklicala skupaj z OF. V zgodovinskem kontekstu je novost, da so se zborovanj kot poslušalke in govornice v veliki večini udeleževale ženske ter da so bila obravnavana vprašanja neposredno povezana z njihovim delovanjem.

Podoba partizanske matere, katere »mitologiziranje v smeri materinskega samožrtvovanja postane [po vojni, op. a.] polje kulturnega in političnega pacifiranja aktivne ženskosti«,⁶⁶ je svojo obliko dobivala že med vojno. V letih 1944 in 1945 se je pomen matere, ki je za partizansko gibanje žrtvovala svoje sinove in včasih celo hčere (zaradi česar je postala nerazdružljivo povezana s celim odporniškim gibanjem),⁶⁷ je pridobivala moč vzporedno s postopno demobilizacijo bork ali članic partizanskega gibanja iz prvih bojnih črt, tj. iz središča javne, moške sfere.

Žrtve partizanskega gibanja, padli sinovi, naj bi največjo bolečino povzročali prav svojim materam. Kadar so padli, je bila ženskam delno odvzeta funkcija, ki je tradicionalno opravičevala njihov ključni položaj v družbi,⁶⁸ se je spominjala starejša gospa, ki v zborniku niti ni podpisana z imenom in priimkom, temveč s svojo funkcijo: Šolnova mama.

Kadar je mati zaradi vojne ostala brez svojih sinov (če so ti padli ali bili le odsotni), se je med njo in osvobodilnim gibanjem stkala močna, na videz organska, naravna vez; partizani so postali njeni otroci. Čustvo ponosa in povezanosti je bilo dvostransko. Tudi borci so oskrbo, ki so jo nudile ženske v zaledju, občutili kot izrazito materinsko: »Jožefa Suhovršnik, žena s plemenitim in pogumnim srcem, je bila meni kot neštetim drugim partizanom v pravem pomenu besede – mati. Ona ni prehranjevala samo peščice partizanov, ampak cele brigade.«⁶⁹ To povezavo je utrdilo dejstvo, da so bile matere za svoje trpljenje in žrtvovanje, »za uspešno delo, za vse napore, za premagovanja in žrtve,

65 »Žena, ki prej ni smela odločati o vzgoji svojih otrok, se je zdaj z orožjem v roki borila za boljšo bodočnost svojih otrok.« – PANG 1006, t. e. 19, p. e. 4, ovoj 9, Partizanski dnevnik, 18. 2. 1945.

66 Vidmar, *Zamišljena mati*, 47.

67 »10. t. m. so se pojavila nad Trstom ameriška letala. Tržaško ljudstvo je navajeno na alarm brez bombardiranja, tudi takrat alarma ni vzelo resno in vsled tega je bilo mnogo žrtev brez potrebe, ker so ljudje ostali v stanovanjih in pred zaklonišči, gledajoč zrakoplove. Čim pa so le-ti začeli bombardirati, se v več primerih ljudje niso utegnili zateči v zaklonišča. [...] Več naših tovarišic je izgubilo svoje možove. [...] Zlasti se je junaško zadržala tov. Malka in mladinka Zvezda. V času bombardiranja je odšla z drugimi ljudmi v pritličje; bomba pa je padla prav na hišo in vse uničila. Dva med temi ljudmi, ki so bili v pritličju, je bomba tudi ubila. Tov. Malka in še en par žen se je iz silo izkopal izpod ruševin. Prva Malkina skrb pa je bila, kaj bo z organizacijskim materialom, ki ga je imela spravljene. Takoj je začela odkopavati in našla, kar je iskala. Stisnila je stvari k sebi iz vzklila: 'Sedaj se mi je odvalil kamen od srca.' Tako je ta junaška žena pozabila na bombardiranje, pozabila na lastno nesrečo, in rešila stvari, ki so bile last organizacije. Prav tako junaško se je zadržala tudi njena hčerka Zvezda. S smehljajem na obrazu je pripovedovala o bombardiranju, da se ti zdi neverjetno in je še drugim dvignila moralo.« – SI AS 1739 t. e. 2, p. e. 14, Okrožni odbor SPZŽ za Trst Pokrajinskemu odboru SPZŽ za Primorsko, 25. 6. 1944.

68 »Sedaj nisem več mama. Mama sem bila, ko sem imela še vse štiri sinove. Nemci so mi vse pobili in sedaj me samo še kličejo mama, v resnici pa to nisem več. To me boli.« – Izjava Šolnove mame, Šoštanj, 1957, v: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju*, 1, 421, 422.

69 Izjava Ludvika Zupanca leta 1959, v: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju*, 1, 582, 583.

za sina, ki sta padla«,⁷⁰ skratka za metamorfozo, ki so jo doživele med vojno, odlikovane z uradnim priznanjem in javnim odobravanjem. »Ko je prejela odlikovanje, ji je bilo, da bi zajokala. Pa ni. Spomnila se je sinovih besed: 'Mama, ponosna bodi'«,⁷¹ s čimer se je njeno tiho delo in žrtvovanje nadaljevalo v miru. Podobno so bile starejše ženske, izvoljene v organe SPŽZ, na seznamu članic opredeljene kot: »[...] Tov. Edvardova mama, stara 60 let, žena obrtnika iz Kranja, je mati enega partizana, dela za OF od leta 1942, sedaj članica ok. o. RK Kranj. [...] Tov. Igorjeva mama, stara 58 let, kmetica, mati sedmih otrok iz Delnic pri Poljanah. Vsa njena družina sodeluje v OF od leta 1941, trije sinovi so ji že padli v partizanih, eden pa je še v partizanih, je ilegalka, odlikovana z redom hrabrosti [...]«,⁷² in ne z imenom in priimkom, kot so bile navedene njihove mlajše sodelavke. Po vojni je plemenita žrtev partizanskih mater, ki so za narodnoosvobodilno gibanje žrtvovale vse – tj. družino in dom, ne pa tudi svojega življenja⁷³ –, postala pomemben element povojne predstave o narodnoosvobodilnem boju, ki je utrjeval verodostojnost socialističnega režima. Čeprav se je njena idealna podoba v prihodnjih desetletjih nekoliko spremenila, je v svojem bistvu ostala ista: mati, žena in gospodinja, ki se v polni meri razdaja družini ter je hkrati popolnoma urejena, družabna, prijazna, vesela in zbrana opravlja še polno delovno obvezo (t. i. lik 'jugoslovanske superženske'⁷⁴), tudi na Slovenskem ostaja ena ključnih podob socialistične Jugoslavije.⁷⁵

Že v začetnih letih vojne so ideal partizanke postale ženske, ki so padle v boju in/ali umrle herojske smrti; medtem ko ob koncu vojne v kontekstu pomiritve položaj ideala zasede mati, ki ni padla sama, temveč je za osvobodilno gibanje darovala svoje otroke.⁷⁶ Zgovorno je, da so aktivne partizanke vedno poimenovane z moško obliko samostalnika, pa naj gre za vlogo borke/-ca, tovarišice/-a ali heroinje/-ja. »Po tej moji prvi borbi so me partizani sprejeli kot enakopravnega tovariša [sic]«,⁷⁷ je v Naši ženi leta 1942 neznana partizanka opisala svojo prvo bojno izkušnjo. Uporaba moške oblike samostalnika intenzivno izraža, da je sfera, v kateri se nahaja ženska v svoji novopridobljeni vlogi, moška, da je torej ona v njej tujek, da je morala izgubiti del svoje spolne identitete zavoljo pravic, ki si jih je pridobila.⁷⁸

70 Mama, ponosna bodi! je članek, ki je bil marca 1945 objavljen v brošuri *Žene, matere, dekleta*. Citirano po: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju*, 2, 80–82.

71 Ibid.

72 SI AS 1738, t. e. 1, p. e. 1, Seznam članic Pokrajinskega odbora SPŽZ za Gorenjsko iz leta 1944.

73 Koroška mati – partizanka, v: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju*, 2, 809, 810.

74 Mirjana Ule, »Kontekst ženskih študij v Sloveniji«, v: *Od ženskih študij k feministični teoriji*, ur. Eva D. Bahovec (Ljubljana: Študentska organizacija Univerze v Ljubljani, 1993), 119–24.

75 Vidmar Horvat, *Zamišljena mati*, 55–79.

76 Batinič, *Women and Revolution*, 69–72.

77 Pismo partizanke, objavljeno v *Naši ženi* 10. 12. 1942. Citirano po: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju*, 1, 594. Kadar je govora o junaških ženskah, ki so si svoj naziv prislužile z delom v domači sferi, se je v javnem diskurzu uporabljala ženska oblika samostalnika – junakinja. »Mnogim Spodnještajercem menda ni znano, da je po vsej Nemčiji na tisoče kmetij, na katerih opravljajo žene, starčki in otroci vsa potrebna dela, ker so gospodarji, njih sinovi in hlapci na fronti. Te žene, ki morajo razen tega še skrbeti za vzgojo svojih otrok, so prave junakinje [sic].« Štajerski gospodar, 24. 1. 1942, 2. Edina izjema, ki sem jo našla: SI_PANG/1006, t. e. 19, a. e. 4, ovoj 3, Močnejša feministična tradicija na Primorskem?, članek 'Junakinja naše vojske: politkomisarka Dušica', Partizanski dnevnik, 9. 2. 1945.

78 Ponekod se v istem sestavku uporabljajo tako ženske kot moške oblike samostalnikov. Gre večinoma za članke, ki so napisani v zadnjih dveh letih vojne, ko ženske, ki so prevzemale moške pozicije, niso več bile popolna novost.

Viri in literatura

Arhivski viri

- SI AS, Arhiv Republike Slovenije:
 - SI AS 1664, Glavni odbor Slovenske protifašistične ženske zveze.
 - SI AS 1738, Pokrajinski odbor Slovenske protifašistične ženske zveze za Gorenjsko.
 - SI AS 1739, Pokrajinski odbor Slovenske protifašistične ženske zveze za Slovensko primorje.
 - SI AS 1800, Glavni odbor Antifašistične fronte žena Slovenije.
- SI_PANG, Pokrajinski arhiv Nova Gorica:
 - SI_PANG/1006, Zbirka gradiva NOB.

Časopisni viri

- *Naša žena*, 10. 12. 1942.
- *Naša žena*, 2. 1. 1943.
- *Naša žena*, marec 1945 (posebna izdaja).
- *Slovenski poročevalec*, 16. 6. 1942.
- *Slovenski poročevalec*, september 1943 (posebna izdaja).
- *Slovenski poročevalec*, 14. 6. 1944.
- *Slovenski poročevalec*, 4. 6. 1947.
- *Slovensko domobranstvo*, 12. 10. 1944.
- *Štajerski gospodar*, 24. 1. 1942.

Literatura

- Accati, Luisa. »Svetničin mož: očetovska vloga, materinska vloga in italijanska politika.« V: *Časopis za kritiko znanosti* 21, št. 158/159, (1993): 133–46.
- Accati, Luisa. *Pošast in lepotica. Oče in mati v katoliški vzgoji čustev*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2001.
- Batinić, Jelena. *Women and Yugoslav Partisans: A History of World War II Resistance*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
- Bojc Bidovec, Franja. *Ni neskončnih poti. Pisma sinu*. Ljubljana: Borec, 1984.
- Deželak Barič, Vida. »Politizacija ženske na Slovenskem v času druge svetovne vojne.« V: *Ženske skozi zgodovino. Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ur. Aleksander Žižek, 317–22. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004.
- Dežman, Jože, ur. *Gorenjski partizan. Gorenjski odred 1942–1944*. Kranj: Partizanski knjižni klub, 1992.
- Dornik Šubej, Ljuba. »Vloga žensk v obveščevalnih in varnostnih službah na Slovenskem pred, med in po drugi svetovni vojni.« V: *Ženske skozi zgodovino. Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ur. Aleksander Žižek, 159–68. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004.

Primer: »Birk, Slavka, delavka in zastavnik; [...] Bergant, Jugoslava, medicinka, poročnik, namestnik vodja oddelka SCVPB; [...] Medvešček, Gizela, zastavnik, bolničarka; [...] Družina, Olga, poročnik, pomočnik šefa obveščevalnega centra 7. korpusa [itd.].« Gre za seznam šestintridesetih bork, ki je bil objavljen v *Naši ženi* septembra 1944. Pri vseh so vojaške funkcije ohranjene v moški obliki samostalnika, ostale so v ženski. – »Žene borci,« v: *Slovenke v narodnoosvobodilni vojni*, 2, 855, 856.

- Ferenc, Tone. *Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945*. Ljubljana: Mladika, 1991.
- Gay, Peter. *Freud for Historians*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1986.
- Godeša, Bojan. »Revizija in odpiranje novih obzorij – priložnost za 'drugačno' zgodovino?.« *Zgodovinski časopis* 63, št. 1–2 (2009): 440–58.
- Godeša, Bojan. *Kdor ni z nami, je proti nam. Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1995.
- Henderson Stewart, Frank. *Honor*. Chicago, and London: Chicago University Press, 1994.
- Kovačević, Dušanka. *Women of Yugoslavia in the National Liberation War*. Belgrade: Conference for Social Activities of Yugoslav Women, 1977.
- Lešnik, Doroteja in Gregor Tomc. *Rdeče in črno. Slovensko partizanstvo in domobranstvo*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1995.
- Mayer, Arno. *The Persistence of the Old Regime. Europe to the Great War*. London: Verso, 2010.
- Sklevicky, Lydia. *Konji, žene, ratovi*. Zagreb: Ženska infoteka, 1996.
- *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992: 1*, ur. Jasna Fischer et al. Ljubljana: Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.
- Štajner, Milena et al. *Ilegalčki: vojna Ljubljana 1941–1945: iz zapuščine Ade Krivic*. Ljubljana: Društvo ZAK, 2004.
- Traverso, Enzo. *The European Civil War 1914–1945*. London, New York: Verso, 2016.
- Ule, Mirjana. »Kontekst ženskih študij v Sloveniji.« V: *Od ženskih študij k feministični teoriji*, zbornik, ur. Eva D. Bahovec, 119–24. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze v Ljubljani, (1993).
- Verginella, Marta. »Narodna čast ali kako sta se spojila narod in čast.« *Acta Histriae* 8, št. 2 (2000): 421–30.
- Verginella, Marta. »Naše žene volijo.« V: *Naše žene volijo*, ur. Milica Antić Gaber. Ljubljana: Urad za žensko politiko, 1999, 71–84.
- Verginella, Marta. »Poraženi zmagovalci. Slovenska pričevanja o osvobodilnem gibanju na Tržaškem.« V: *Ljudje v vojni. Druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem*, ur. Marta Verginella, Sandi Volk in Katja Colja, 13–51. Koper: Zgodovinski društvo za južno Primorsko, 1995.
- Vidmar Horvat, Ksenija. *Zamišljena mati: spol in nacionalizem v kulturi 20. stoletja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2013.
- Volk, Alessandro. »Raznolikost vojnih izkušenj v spominih tržaških Slovencev.« V: *Ljudje v vojni. Druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem*, ur. Marta Verginella, Sandi Volk in Katja Colja, 53–138. Koper: Zgodovinski društvo za južno Primorsko, 1995.

Objavljeni viri

- Geršk, Stana, Križnar, Ivka in Štefaniya Ravnika – Podbevšek, ur. *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov*. Ljubljana: Borec, 1970.

Tjaša Konovšek

BETWEEN THE IDEAL AND REALITY: WOMEN DURING WORLD WAR II IN SLOVENIA

SUMMARY

Conservative rural population represented a large share of participants in the National Liberation Struggle. The movement that depended on supplies from the hinterland had to morally and ethically adapt its actions to the public opinion of the people that enabled the Partisan movement by supplying it with all the necessities. This proved to be problematic, as the movement also accepted a large number of women into its ranks. The occupation regime and its collaborators attempted to discredit the liberation movement in order to cut its supply. As the leader of the resistance, the Communist Party thus demanded that its members lead strictly moral lives. Men and women slept separately and were sometimes even divided into separate units. Not even husbands and wives functioned as couples.

Between 1941 and 1944, women reached the very limits of their traditional frameworks. They crossed from the private into the public sphere as they became activists, fighters, couriers, and medical professionals. In extreme cases, they even assumed the roles of men. This was also reflected in the language that they and others used when describing their work: they referred to themselves in the first person masculine. After the end of the war, the role of women in everyday life became similar to their status before the war. They were demobilised from the army and returned home. Family and care became their primary tasks. However, as they had proven themselves with their wartime activities, they were now given – in the better, socialist state – the passive and active right to vote and thus make decisions about the future of their children.